

Peri Istorias

Vol 10 (2021)

Περί Ιστορίας

ΙΟΝΙΟΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Περί Ιστορίας

10

ΚΕΡΚΥΡΑ 2021

Αρχαιακές μαρτυρίες για την εικονογράφηση του ναού του Αγίου Αθανασίου Πρέβεζας

Σπυρίδων Α. Σκλαβενίτης

To cite this article:

Σκλαβενίτης Σ. Α. . (2022). Αρχαιακές μαρτυρίες για την εικονογράφηση του ναού του Αγίου Αθανασίου Πρέβεζας. *Peri Istorias*, 10, 407–419. Retrieved from <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ieim/article/view/30380>

ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΡΕΒΕΖΑΣ (18⁰² ΑΙΩΝΑΣ)

Αντικείμενο του άρθρου αποτελεί η παρουσίαση αρχειακών μαρτυριών για την αγιογράφηση του κατάγραφου ναού του Αγίου Αθανασίου στην Πρέβεζα κατά τον 18^ο αιώνα, όταν η Πρέβεζα βρισκόταν υπό βενετική κυριαρχία¹. Τα έγγραφα που θα μας απασχολήσουν, εντοπίστηκαν στο αρχείο της Ιεράς Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης².

Ο ναός του Αγίου Αθανασίου αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα σωζόμενα μνημεία της Πρέβεζας. Σε απογραφή των ναών της πόλης, που διενεργήθηκε το 1789, αναφέρεται ως ιδιόκτητος και παραχωρημένος στις 23 Ιουνίου 1740 με διάταγμα του γενικού προβλεπτή Zorzi Grimani στον ιερέα Ιωάννη Γεωργούση και άλλα τρία πρόσωπα, τους Σταμάτη του Αποστόλη, Σωτήρη του Πετροθανάση και Πιέρο Ζήσιμο. Στις 25 Μαΐου 1788, με διάταγμα του γενικού προβλεπτή Francesco Falier³, μετατράπηκε σε αδελφότητα⁴.

Για τον συγκεκριμένο ναό υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία⁵ εστιασμένη

1. Για τη βενετοκρατούμενη Πρέβεζα, βλ. Χριστίνα Ε. Παπακώστα, *Το αρχείο των βενετών προβλεπτών της Πρέβεζας. Διοίκηση και οργάνωση της πόλης τον 18^ο αιώνα*, Πρέβεζα 2018, όπου και συγκεντρωμένη η σχετική βιβλιογραφία.

2. Ευχαριστούμε και από τη θέση αυτή τον σεβασμιώτατο μητροπολίτη κ. κ. Χρυσόστομο για την πρόσβαση που μας παρείχε στο αρχείο και την άδεια δημοσίευσης. Για το αρχείο της Μητρόπολης, βλ. Φιλάρετος Βιτάλης, *Το Ιστορικό Αρχείο της Ιεράς Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης*, Πρέβεζα 1979· Γεώργιος Πλουμίδης, «Κατάλογος Αρχείου Ι. Μητροπόλεως Πρεβέζης», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 35 (2001), σ. 291-342.

3. Βλ. Σπύρος Χρ. Καρύδης, «Η Λευκάδα και οι ηπειρωτικές πόλεις του βενετικού Stato da Mar στην απογραφή ναών και μονών του 1788-1789», *Περί Ιστορίας* 9 (2019), σ. 51-165, ιδιαίτερα τις σ. 71-72.

4. Για τις αδελφότητες και τους συναδελφικούς ναούς έχει μελετηθεί διεξοδικά το παράδειγμα της Κέρκυρας. Βλ. Σπύρος Χρ. Καρύδης, *Ορθόδοξες αδελφότητες και συναδελφικοί ναοί στην Κέρκυρα (15^{ος}-19^{ος} αι.)*, Αθήνα 2004, όπου και γενικότερη βιβλιογραφία για το ζήτημα στις βενετοκρατούμενες ελληνικές περιοχές.

5. Σεραφείμ Ξερόπουλος Βυζάντιος, *Δοκίμιον ιστορικής τινος περιλήψεως της ποτέ αρχαίας και εγχρίτου ηπειρωτικής πόλεως Αρτης και της ωσαύτως νεωτέρας πόλεως Πρεβέζης*, Αθήνα 1884· Αλέξανδρος Φιλαδέλφους, «Ανασκαφαί Νικοπόλεως, Χριστιανι-

κυρίως στην αρχιτεκτονική και στην εικονογράφηση του. Ο εικονογραφικός διάκοσμος έχει χρονολογηθεί στο 1780, καθώς σώζεται σχετική επιγραφή, στην οποία αναφέρεται ότι ο ναός *ΙΣΤΟΡΕΙΘΗ [...] ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ Κ(ΑΙ) ΕΠΙΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ[...] ΠΑΠΑ ΚΥΡ ΙΩΑΝΗ ΓΕΩΡΓΟΥΣΗ ΤΟΥΠΚΛΕΙΝ ΤΟΥ ΚΕ ΚΤΗΤΟΡΟΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥΤΟΥ, ΔΑΠΑ(ΝΑ)ΙΣ ΔΕ ΤΩΝ ΕΥΣΕΒΩΝ ΧΡΗΣΤΙΑΝΩΝ ΚΑΙ ΑΔΕΛΦΩΝ [...] ΕΝ ΕΤΕΙ 1780*⁶.

Η εικονογράφηση του ναού δεν θα μας απασχολήσει ούτε από άποψης περιεχομένου, ούτε από άποψης τεχνοτροπίας, ούτε φυσικά η οπτική μας θα είναι αρχαιολογική. Η προσέγγισή μας θα είναι αρχαιακή, μεθοδολογία που έχει επιτυχώς αξιοποιηθεί στην ανίχνευση καλλιτεχνών και της δράσης τους στα νησιά του Ιονίου⁷, για να περιοριστούμε σε έναν γειτονικό της Πρέβεζας χώρο. Έτσι, το ενδιαφέρον μας θα στραφεί σε δύο έγγραφα που έχουν καταχωρισθεί σε κώδικα του νοταρίου Νικολάου Ρέντζου⁸ και αναφέρονται στην αγιογράφηση του ναού του Αγίου Αθανασίου.

κά Μνημεία Πρεβέζης. Π. Ναός Αγίου Αθανασίου», *Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας* (1914), σ. 225-234· Πέτρος Φουρίκης, «Μικρά συμβολή εις την ηπειρωτικήν ιστορίαν. Νικόπολις – Πρέβεζα. Γ'. Χριστιανικά Μνημεία Πρεβέζης», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 5 (1930), σ. 210-228. Σταύρος Μαμαλούκος, «Ο Ναός του Αγίου Αθανασίου στην Πρέβεζα», στο Χαράλαμπος Μπούρας (επιμ.), *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση*, τ. V, Αθήνα 1998, σ. 119-132· Βαρθάρα Ν. Παπαδοπούλου, «Η ουρανία του ναού Αγίου Αθανασίου στην Πρέβεζα», στο Α. Παλιούρας, Α. Σταυροπούλου (επιμ.), *Μύθος Γαρίδης (1926-1996). Αφιέρωμα*, τ. Β', Ιωάννινα 2003, σ. 527-563.

6. Βλ. Σταύρος Μαμαλούκος, «Ο Ναός του Αγίου Αθανασίου στην Πρέβεζα», στο Μπούρας (επιμ.), *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση*, τ. V, σ. 124.

7. Η σχετική βιβλιογραφία είναι πλούσια. Για μια συγκεντρωτική παράθεση παλαιότερων εργασιών, βλ. Γεώργιος Μοσχόπουλος, «Στον χώρο των επτανήσιων καλλιτεχνών. Εργασιακές σχέσεις και αμοιβές (17ος-19ος αι.). Διαπιστώσεις και συμπεράσματα», *Δωδώνη* 26 (1997), σ. 123-136. Συμπληρωματικά στην παραπάνω καταγραφή σημειώνουμε και τις ακόλουθες εργασίες που αναφέρονται στην Κέρκυρα: Μαρία Καζανάκη-Λάππα, «Ειδήσεις από αρχαιακές πηγές για τη ζωγραφική και τους ζωγράφους στην Κέρκυρα το 16ο αι.», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, περ. Δ', τ. ΙΓ' (1985-1986), σ. 293-300· Μαρία Μελέντη, «Αρχαιακές ειδήσεις για την ζωγραφική εικόνων στην πόλη της Κέρκυρας τον 18ο αι.», στο Νικόλαος Παναγιωτάκης (επιμ.), *Ανθή Χαρίτων. Μελετήματα εόρτια συγγραφέντα υπό των υποτρόφων του Ελληνικού Ινστιτούτου της Βενετίας επί τη πεντακοσιετηρίδι από της ιδρύσεως της Ελληνορθοδόξου Κοινότητος Βενετίας, έτι δε επί τη τεσσαρακονταετηρίδι από της ενάρξεως λειτουργίας του Ινστιτούτου*, Βενετία 1998, σ. 317-339· Σπύρος Χρ. Καρύδης, «Αρχαιακές μαρτυρίες για τη δραστηριότητα ζωγράφων στην Κέρκυρα και την αγιογράφηση ναών», *Εώα και Εσπέρια* 6 (2004-2006), σ. 9-60· Σπύρος Χρ. Καρύδης, «Ζωγράφοι και ζωγραφική τέχνη στον κερκυραϊκό χώρο (17^{ος}-19^{ος} αι.)», *Δελτίο Αναγνωστικής Εταιρείας Κέρκυρας* 28 (2012-2015), σ. 47-90.

8. Πρόκειται για τον κώδικα με ενδείξεις αρίθμησης ΑΜΠ 104 (102). Βλ. Γεώργιος

Το πρώτο έγγραφο είναι ένας κωδίκελος, συνταγμένος στις 27 Αυγούστου 1779. Σε αυτόν δηλώνεται η πρόθεση του ιερέως Ιωάννη Γεωργούση, ενός από τους κτήτορες, να αγιογραφηθεί ο ναός. Ο διαθέτης συμπλήρωνε προηγούμενη ιδιόχειρη («πριβάτα») διαθήκη του, συνταγμένη το 1777, σημειώνοντας ότι «έχι συναγμένα από τιν εκλίσήαν γροσιά εκατόν ωγδοήντα όθεν βάνι και ο αυτός παπά κίρ ιοάνης γρόσια άλα εκατόν ογδοήντα από εδικά του, τουκουμέδες πενίντα πέντε και τζεκίνι χρισά δεκαφτά τα οπία αφτά τα αφίνη δια μιαν φορα του ης χήρας του αγίου ηκονόμου ζαλογγίτη [...] δια να σταθί επιμελητής αντάμος με τους γηούς πατρονατάριους ος καθός τους φανερόνι και το δεκρέτο της εκλίσιας να έβρουν διδάσκαλον της αγιογραφίας δια να ζογραφίσουν το ναόν του αγίου αθανασίου ης το καλιότερον τρόπο»⁹.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η αγιογράφιση του ναού αποτελούσε πρόθεση του ιερέα Γεωργούση και για τον λόγο αυτό άφηγε στον κληρικό Ζαλογγίτη¹⁰ χρηματικά ποσά που είχε συνάξει από τον ναό και από την προσωπική του περιουσία¹¹. Ο Ζαλογγίτης μαζί με τους υπόλοιπους ιδιοκτήτες του ναού (τους γηούς πατρονατάριους) θα έπρεπε να βρουν «διδάσκαλο αγιογραφίας»¹² να αναλάβει το έργο της αγιογράφησης του ναού. Αξίζει να επισημανθεί το γεγονός ότι, παρόλο που ο Γεωργούσης αναλαμβάνει τον ρόλο χορηγού του έργου, δεν παραμερίζει τους υπόλοιπους ιδιοκτήτες.

Στο περιθώριο, δίπλα από τον κωδίκελο, έχει γραφτεί σημείωση ακύρωσής του και επιστροφής του αναφερόμενου χρηματικού ποσού, με ημερο-

Πλουμίδης, «Κατάλογος Αρχείου Ι. Μητροπόλεως Πρεβέζης», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 35 (2001), σ. 313, όπου και περιγραφή του.

9. ΑΜΠ 104 (102), σ. 6.

10. Ο Ζαλογγίτης αναφέρεται μόνο με το οφφίκιό του, αυτό του οικονόμου. Από άλλη πράξη στον ίδιο κώδικα προκύπτει ότι πρόκειται για τον ιερέα Χρήστο Ζαλογγίτη, βλ. ΑΜΠ 104 (102), σ. 55· πρβλ. Καρύδης, «Η Λευκάδα και οι ηπειρωτικές πόλεις», σ. 156.

11. Τα ποσά αναφέρονται σε διαφορετικές νομισματικές μονάδες, γρόσια, «τουκουμέδες» και τσεκίνια. Οι «τουκουμέδες» παραπέμπουν στους «τοκμέδες», νόμισμα που καταγράφεται σε έγγραφο του αρχείου του Αλή πασά. Βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Παναγιώτης Μιχαηλάρης, *Αρχείο Αλή πασά συλλογής Ι. Χωτζή Γενναδείου Βιβλιοθήκης της Αμερικανικής Σχολής Αθηνών*, τ. Δ', *Εισαγωγή – Ευρετήρια – Γλωσσάρι*, Αθήνα 2009, σ. 685. Ευχαριστώ τον φίλο και συνάδελφο Χρήστο Ζαμπακόλα για την επισήμανση της πληροφορίας.

12. Ο συγκεκριμένος όρος μπορεί να παραπέμπει στην παρουσία μαθητευόμενων δίπλα σε έναν αγιογράφο. Για τη μαθητεία δίπλα στους αγιογράφους, βλ. Μοσχόπουλος, «Στον χώρο των επτανήσιων καλλιτεχνών», σ. 130-132. Ωστόσο, όπως έχει επισημανθεί, μπορεί και να συσχετιστεί με την εκτίμηση των συγχρόνων προς τον καλλιτέχνη στον οποίο αποδιδόταν ο χαρακτηρισμός του «διδασκάλου». Βλ. Μελένη, «Αρχαιακές ειδήσεις», σ. 324.

μηνία 24 Απριλίου 1789. Από τη σημείωση αυτή προκύπτει ότι δεν τέθηκαν σε ισχύ όσα προέβλεπε ο κώδικελος, ούτε εμφανίζεται στο μέλλον κάποια εμπλοκή του Ζαλογγίτη στην αγιογράφηση του ναού. Εξάλλου, στις 26 Μαρτίου 1780 συντάχθηκε συμβόλαιο μεταξύ των κτητόρων και αγιογράφου¹³.

Πρόκειται για το δεύτερο έγγραφο στο οποίο θα επικεντρωθεί το ενδιαφέρον μας, και το πρώτο δημοσιευόμενο συμβόλαιο αγιογράφησης ναού της Πρέβεζας, το οποίο έρχεται να προστεθεί στις ήδη γνωστές αρχειακές μαρτυρίες αυτού του είδους από άλλες περιοχές. Συναφείς πληροφορίες θα μπορούσαν να παραδίδουν και άλλου είδους αρχειακά τεκμήρια, όπως οι κώδικες των ναών. Δυστυχώς ο κώδικας του συγκεκριμένου ναού, που σίγουρα θα ετηρείτο, δεν σώζεται ή λανθάνει¹⁴. Από τους τέσσερις συνολικά σωζόμενους κώδικες ναών της Πρέβεζας μόνο ένας, εκείνος του ναού του Αγίου Δημητρίου, ανάγεται στον 18^ο αιώνα¹⁵. Αν και περιλαμβάνει πληροφορίες για αγιογράφους, εντούτοις αυτές εντοπίζονται μόνο σε εγγραφές που χρονολογούνται στον 19^ο αιώνα. Έτσι, το εδώ παρουσιαζόμενο έγγραφο αποτελεί τη μοναδική μέχρι σήμερα αρχειακή μαρτυρία για τη δράση αγιογράφου στην Πρέβεζα την περίοδο του 18^{ου} αιώνα.

Στο κείμενο του συμβολαίου, στο σημείο όπου αναφέρονται τα μέρη των συμβαλλομένων, καταγράφονται τα ονόματα του αγιογράφου Αλεξίου¹⁶ από την Άρτα και του ιερέα Ιωάννη Γεωργούση. Ωστόσο, το συμβόλαιο υπογράφεται και από άλλα δύο πρόσωπα, τον Νικολό Κονδενκούτζη, για λογαριασμό του Γεωργίου Φάσου που δεν γνώριζε γραφή, και τον Αθανάσιο Παπαπάνο. Δίπλα στην υπογραφή και των τεσσάρων προαναφερθέντων τίθεται ο όρος «βεβαιώνω». Η πράξη υπογράφεται και από δύο μάρτυρες. Στο περιθώριο του συμβολαίου έχει γραφτεί μεταγενέστερη σημείωση σχετικά με την ολοκλήρωση του έργου και την εξόφληση του αγιογράφου.

Οι δύο καταχωρίσεις παρέχουν σημαντικά στοιχεία για το πλαίσιο αγιογράφησης του ναού. Καταρχάς, αντιλαμβανόμαστε ότι ο Ιωάννης Γεωργού-

13. ΑΜΠ 104 (102), σ. 93-94.

14. Στο πλαίσιο των υπηρεσιακών δράσεων του Τμήματος ΓΑΚ Πρέβεζας αναζητήσαμε την ύπαρξη αρχείων ναών της πόλης. Από τη διαδικασία αυτή εντοπίσαμε τον χρονολογούμενο στον 19^ο αιώνα και θεωρούμενο ως απολεσθέντα κώδικα του ναού του Αγίου Νικολάου Παλαιού. Ωστόσο, δεν ήταν ανάλογο το αποτέλεσμα της έρευνάς μας για τον ναό του Αγίου Αθανασίου.

15. Βλ. Νίκος Δ. Καράμπελας, «Το καπίτολο του αγίου Δημητρίου του μυροβλύτου και το δεκρέτο του αγίου», *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 55-56 (2019), σ. 63-98, ιδιαίτερα σ. 64.

16. Για τον ζωγράφο Αλέξιο, βλ. Βαρβάρα Ν. Παπαδοπούλου, Ιωάννης Λιούγκος, «Οι τοιχογραφίες», στο Βαρβάρα Ν. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Η Παναγία της Κορωνησίας*, Άρτα 2016, σ. 99-129, ιδιαίτερα τις σ. 126-128.

σης, ο Γεώργιος Φάσος και ο Αθανάσιος Παπαπάνος είναι οι κήτορες του ναού. Η παρουσία του Αθανασίου Παπαπάνου σε άλλα έγγραφα της εποχής υποδεικνύει τη συγγενική του σχέση με τον Σταμάτη του Αποστόλη, ένα από τα πρόσωπα στα οποία παραχωρήθηκε ο ναός με το διάταγμα του 1740¹⁷. Παρόλο που είναι το όνομα του Γεωργούση εκείνο που αναφέρεται ως ο αντισυμβαλλόμενος του αγιογράφου και εμφανίζεται στην επιγραφή, η σύμπραξη και υπογραφή των άλλων δύο προσώπων και συγκεκριμένες διατυπώσεις του συμβολαίου καθιστούν σαφές ότι η αγιογράφηση αποτελεί υπόθεση όχι ενός προσώπου αλλά κοινή απόφαση των κητόρων¹⁸, οι οποίοι εξάλλου αναλαμβάνουν και την αντίστοιχη οικονομική υποχρέωση¹⁹.

Επιπλέον, προκύπτει το όνομα του αγιογράφου και διευκρινίζεται το ερώτημα σχετικά με τα ποια έργα προήλθαν από τον χρωστήρα του. Σχετικά με την πατρότητα της εικονογράφησης του ναού, στη μέχρι τώρα βιβλιογραφία έχουν διατυπωθεί οι ακόλουθες απόψεις: καταρχάς, έχει υποστηριχθεί ότι στον κυρίως ναό ανιχνεύεται η δράση δύο διαφορετικών ζωγράφων²⁰. Χάρη στα πορίσματα μεταγενέστερης έρευνας που έλαβε υπόψη συγκριτικά δεδομένα από την ευρύτερη περιοχή της Άρτας και της Πρέβεζας, αποδόθηκαν στον Αλέξιο από την Άρτα οι παραστάσεις της ουρανίας και του στηθαίου του γυναικωνίτη τού υπό εξέταση ναού²¹, όχι

17. Ο Αθανάσιος Παπαπάνος εμφανίζεται να υπογράφει ως μάρτυρας σε άλλες πράξεις του νοταριακού αρχείου της Μητρόπολης. Χαρακτηριστικότερη περίπτωση αποτελεί μια διαθήκη συνταγμένη το 1782, στην οποία υπογράφει δύο φορές, πρώτα ως μάρτυρας κατά τη σύνταξή της και δύο χρόνια αργότερα βεβαιώνοντας τη δημόσια ανάγνωσή της. Εκεί υπογράφει ως «Αθανάσιως ιερέως του πωτέ πα(πα)πάνου σταμάτη» (το 1782) και ως «αθανάσιος ιερέως σταμάτης αποστόλοις εφημέριος του αγίου αθανασίου» (το 1784). Βλ. ΑΜΠ 158 (155), φ. 45ν, 46ν. Από τις υπογραφές αυτές είναι προφανές ότι αποτελεί απόγονο (πιο συγκεκριμένα εγγονό) του Σταμάτη του Αποστόλη. Επιπλέον, κατόπιν των παραπάνω, ο Αθανάσιος Παπαπάνος ταυτίζεται και με τον ιερέα Αθανάση Σταμάτη που καταγράφεται ως ένας από τους τρεις εφημερίους του ναού του Αγίου Αθανασίου στην απογραφή του 1789. Βλ. Καρούδης, «Η Λευκάδα και οι ηπειρωτικές πόλεις», σ. 71-72.

18. «λιπόν επίραν γνόμι όλη η αυτι σηντρό<φοι> οσαν αδελφί του αυτού ναού μαζί με τον άνοθεν ιερέα».

19. «και τα οπία γρόσα έχι να τα μετράγι ο άνοθεν ηερέας με τους σηντρόφους του». Επίσης, σε άλλο σημείο: [τα υλικά] «αυτά να ήνε ηπώχρεος ο άνοθεν ιερέας με τους σηντρόφους του να τα βάνουν».

20. Βλ. Παπαδοπούλου, «Η ουρανία του ναού Αγίου Αθανασίου», σ. 529-530.

21. Βλ. Βαρθάρα Ν. Παπαδοπούλου, Αγγαία Α. Τσιάρα, *Εικόνες της Άρτας. Η εκκλησιαστική ζωγραφική στην περιοχή της Άρτας κατά τους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους*, Άρτα 2008, σ. 228, 394 σημ. 29.

όμως και οι τοιχογραφίες. Τέλος, αργότερα επισημάνθηκαν διαφορές στην εικονογράφηση μεταξύ του ιερού Βήματος και του κυρίως ναού (όπως διαφοροποίηση του ύψους των ζωνών και των διακοσμητικών μοτίβων) οδηγώντας στο συμπέρασμα ότι στο ιερό Βήμα εντοπίζεται μια παλαιότερη ζωγραφική φάση, χρονολογούμενη γύρω στα μέσα του 18ου αιώνα²².

Από το συμβόλαιο επιβεβαιώνεται ότι ο Αλέξιος εργάστηκε στον συγκεκριμένο ναό και ότι έργα του είναι όχι μόνο οι παραστάσεις της ουρανίας και του στηθαίου του γυναικωνίτη αλλά και οι τοιχογραφίες στον κυρίως ναό και στο ιερό Βήμα καθώς και κάποιες εικόνες στο τέμπλο. Ειδικά για την αγιογράφηση του ιερού Βήματος, το συμβόλαιο αποκλείει κάθε περίπτωση αυτή να συνέβη σε προγενέστερη χρονική περίοδο.

Από το συμβόλαιο δεν προκύπτει κάποιο δεύτερο όνομα αγιογράφου ή ότι ο Αλέξιος εργάστηκε με συνεργάτη, βοηθό ή μαθητή, χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει ότι απορρίπτεται ένα τέτοιο ενδεχόμενο, λαμβάνοντας υπόψη, μάλιστα, και το γεγονός ότι οι κτήτορες αναζήτησαν «διδάσκαλο αγιογραφίας», όπως προαναφέρθηκε.

Ένα άλλο στοιχείο που γίνεται γνωστό από το συμβόλαιο και την σημείωση που το συνοδεύει, είναι η χρονική έκταση των εργασιών, καθώς καταγράφονται οι ημερομηνίες έναρξης και λήξης τους. Έτσι, πληροφορούμαστε ότι η αναφερόμενη στην επιγραφή χρονολογία 1780 είναι το έτος που ξεκίνησε η αγιογράφηση, η οποία ωστόσο ολοκληρώθηκε μετά από περίπου ενάμιση χρόνο, στις 26 Ιανουαρίου 1782. Αξίζει να σημειωθεί ότι η έναρξη των εργασιών ορίστηκε για τον Δεκαπενταύγουστο του 1780, δηλαδή ανήμερα μιας σημαντικής χριστιανικής εορτής.

Το συνολικό τίμημα που θα καταβαλλόταν σε τέσσερις «ράτες», δηλαδή δόσεις²³, ορίστηκε στα 440 γρόσια και συμπεριλάμβανε την αμοιβή του ζωγράφου και το κόστος των χρωμάτων. Κατά την υπογραφή του συμβολαίου καταβλήθηκε μικρή προκαταβολή 20 γροσίων. Ειδική πρόβλεψη γίνεται, ώστε ο ιερέας και οι σύντροφοί του να αναλάβουν το κόστος

22. Βλ. Κατερίνα Κοντοπανάγου, «Εικονογραφικές παρατηρήσεις στην εντοίχια ζωγραφική του 18^{ου} αιώνα στην περιοχή της Πρέβεζας: Ο ναός του Γενασίου Θεοτόκου στο Θεσπρωτικό», στο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, Χ. Σταυράκος (επιστ. επιμ.), *Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, τ. Ι, Πρέβεζα 2010, σ. 345-365, ιδιαίτερα τη σ. 348.

23. Βλ. Κωνσταντίνος Ντόκος, Μαρία Μελέντη, «Το ξένο λεξιλόγιο στις ελληνικές πηγές της Βενετοκρατίας. Γλωσσάριο μεταγλωττισμένων ιταλικών όρων που περιέχονται σε δημοσιευμένες νοταριακές πράξεις των Ιόνιων Νησιών», *Εώα και Εσπέρια* 3 (1997), σ. 83-148, ιδιαίτερα τη σ. 132.

προμήθειας του αγιογράφου με ασβέστη, λινάρι, κερι, ξύγκι καθώς και «κρεβάτια», τα οποία θεωρούμε ότι δηλώνουν τις σκαλωσιές²⁴ που θα χρησιμοποιούνταν για να εργαστεί ο αγιογράφος. Αξίζει στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι στο συμβόλαιο φαίνεται ότι το παραπάνω κόστος επρόκειτο να βαρύνει τον ιερέα Γεωργούση και τους συντρόφους του και όχι πλέον μόνο τον ιερέα, όπως προβλεπόταν από τον κωδίκελο του τελευταίου. Θυμίζουμε ότι και στην επιγραφή η δαπάνη για την αγιογράφηση αποδίδεται στους ευσεβείς χριστιανούς και τους αδελφούς.²⁵ Θεωρούμε ότι με τη διατύπωση αυτή αποτυπώνεται η οικονομική συνδρομή των άλλων κτητόρων.

Στο συμβόλαιο καθορίζεται η σειρά εκτέλεσης των εργασιών: πρώτα η ουρανία έξω από το ιερό, έπειτα οι τοίχοι, το στηθαίο του γυναικωνίτη, οι εικόνες του τέμπλου και στο τέλος το ιερό Βήμα. Προφανώς, στόχος του κτήτορα ήταν να εικονογραφηθούν πρώτα τα σημεία που ήταν ορατά στους εκκλησιαζόμενους, σε αντίθεση με το ιερό που ήταν άβατο για τους περισσότερους.

Το εικονογραφικό πρόγραμμα περιγράφεται με αδρές γραμμές και όχι αναλυτικά, με αποτέλεσμα να μην γνωρίζουμε αν αυτό αποτελεί πράγματι επιλογή του κτήτορα, όπως έχει υποστηριχθεί²⁶. Επιπλέον, πρέπει να σημειώσουμε ότι τρεις φορές γίνεται χρήση του όρου «κατά την τάξην», υπονοώντας ότι πρέπει να ακολουθηθεί μια καθιερωμένη θεματική, όπως, για παράδειγμα, στο ιερό Βήμα. Αυτή η διατύπωση απαντά και σε άλλα συμβόλαια αγιογράφησης²⁷.

Πιο συγκεκριμένες αναφορές γίνονται στην αγιογράφηση των τοίχων με εορτές (χωρίς, ωστόσο, αυτές να προσδιορίζονται), μεγαλομάρτυρες και μικρομάρτυρες του στηθαίου του γυναικωνίτη με τη Δευτέρα Παρουσία και ορισμένων εικόνων του τέμπλου. Ειδικότερη λεπτομέρεια που καθορίζεται επακριβώς, αφορά τα φωτοστέφανα των μεγαλομαρτύρων, τα οποία προβλέπεται να είναι χρυσά, όπως στον ναό του Αγίου Νικολάου. Πράγματι, στην πρώτη από τις τρεις ζώνες των τοιχογραφιών, όπου βρίσκονται

24. Πρβλ. Μαρία Μελέντη, «Αρχαιακές ειδήσεις για την ζωγραφική εικόνων στην πόλη της Κέρκυρας τον 18ο αι.», στο Παναγιωτάκης (επιμ.), *Άνθη Χαρίτων*, σ. 323 σημ. 20· Καρούδης, «Ζωγράφοι και ζωγραφική τέχνη», σ. 51.

25. ΔΑΠΑ(ΝΑ)ΙΣ ΔΕ ΤΩΝ ΕΥΣΕΒΩΝ ΧΡΗΣΤΙΑΝΩΝ ΚΑΙ ΑΔΕΛΦΩΝ. Βλ. Μαμαλούκος, «Ο Ναός του Αγίου Αθανασίου στην Πρέβεζα», σ. 124.

26. Βλ. Παπαδοπούλου, «Η ουρανία του ναού Αγίου Αθανασίου», σ. 549-550.

27. Βλ. Καρούδης, «Αρχαιακές μαρτυρίες», σ. 49· ο ίδιος, «Ζωγράφοι και ζωγραφική τέχνη», σ. 47-90, κυρίως σ. 80.

οι μεγαλομάρτυρες καθώς και άλλοι άγιοι, οι στέφανοι είναι «ανάγλυπτοι εκ γύψου και κεχρυσωμένοι», κατά την περιγραφή του Φιλαδελφέως²⁸.

Για τις εικόνες του τέμπλου αναφέρεται η υποχρέωση του αγιογράφου να φιλοτεχνήσει τους προφήτες στην κορυφή του και τους ευαγγελιστές στις ποδέες, κάτω από τις δεσποτικές εικόνες. Έχει υποστηριχθεί ότι το τέμπλο που σώζεται σήμερα, είναι μεταγενέστερο της τοιχογράφησης²⁹, ωστόσο σε αυτό εντοπίζουμε και τους ευαγγελιστές και τους προφήτες³⁰, όπως προβλέπει το συμβόλαιο. Εδώ αξίζει να αναφερθεί ότι στη βιβλιογραφία παρατηρούνται διαφορές ως προς τις περιγραφές των εικόνων του τέμπλου. Έτσι, σε παλαιότερο άρθρο γινόταν λόγος για σκηνές της Αγίας Γραφής αντί για Ευαγγελιστές κάτω από τις δεσποτικές εικόνες, ενώ στην ξύλινη ζωφόρο, πάνω από την επίστεψη του τέμπλου, αναφέρονταν στηθάρια αγίων αντί προφητών³¹. Το πιθανότερο είναι οι παραστάσεις αυτές (της Αγίας Γραφής και των αγίων) να επιζωγραφίστηκαν μεταγενέστερα πάνω στις αρχικές, οι οποίες προφανώς αποκαλύφθηκαν κατά τη συντήρηση του τέμπλου³².

Από τη διατύπωση του συμβολαίου δεν προκύπτει ότι ο Αλέξιος όφειλε να αγιογραφήσει και τις δεσποτικές εικόνες. Είναι πιθανό, εξάλλου, να υπήρχαν δεσποτικές εικόνες στο τέμπλο ενός ναού, η παρουσία του οποίου μαρτυρείται ήδη από το 1740. Σε αυτό συνηγορεί και η εικόνα της Θεοτόκου, που είναι πολύ παλαιότερη όχι μόνο του τέμπλου αλλά και του ναού, καθώς μπορεί να χρονολογηθεί στον 16^ο αιώνα³³. Αντιθέτως, η εικόνα του αγίου Αθανασίου φέρει χρονολόγηση στο 1830, υπογραφή του αγιογράφου Δημητρίου Παπαδιαμάντη από το Ζαγόρι και επιγραφή σχετικά με τη συνδρομή επιτρόπου του ναού³⁴. Η παρουσία αυτών των εικόνων, καθώς και οι διαφορετικές παραστάσεις που περιγράφονται στη βιβλιογραφία πριν και μετά τη συντήρηση του τέμπλου, υποδεικνύουν ότι

28. Βλ. Αλέξανδρος Φιλαδελφεύς, «Ανασκαφαί Νικοπόλεως. Χριστιανικά Μνημεία Πρεβέζης. II. Ναός Αγίου Αθανασίου», *Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας* (1914), σ. 227-228.

29. Βλ. Σταύρος Μαμαλούκος, «Ο Ναός του Αγίου Αθανασίου στην Πρέβεζα», στο: Μπούρας (επιμ.), *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση*, τ. V, σ. 124.

30. Βλ. Παπαδοπούλου, «Η ουρανία του ναού Αγίου Αθανασίου», σ. 528 σημ. 5.

31. Βλ. Μαμαλούκος, «Ο Ναός του Αγίου Αθανασίου», σ. 124.

32. Αναφορά σε εργασίες συντήρησης γίνεται από την κα Β. Παπαδοπούλου, χωρίς, ωστόσο, η συγγραφέας να αναφέρει πότε αυτές πραγματοποιήθηκαν, ούτε να σχολιάζει τις διαφορές της περιγραφής της με εκείνη του κ. Μαμαλούκου. Βλ. Παπαδοπούλου, «Η ουρανία του ναού Αγίου Αθανασίου», σ. 530 σημ. 19.

33. Βλ. Μαμαλούκος, «Ο Ναός του Αγίου Αθανασίου», σ. 124.

34. Βλ. Μαμαλούκος, *ό.π.*, σ. 124.

αυτό αποτέλεσε το μοναδικό πεδίο παρεμβάσεων και νεωτερισμών από τους μεταγενέστερους επιτρόπους ή δωρητές.

Για το ιερό Βήμα προβλέπεται ότι η οροφή θα είναι μονόχρωμη, ενώ οι τοίχοι του θα γίνουν κατά την τάξη του ιερού, έχοντας πάλι ως πρότυπο την αντίστοιχη εικονογράφηση του ναού του Αγίου Νικολάου. Είναι η δεύτερη φορά που γίνεται μνεία στην εικονογράφηση του συγκεκριμένου ναού, γεγονός που θεωρούμε ιδιαίτερα σημαντικό, τόσο για το γεγονός ότι κατά το 1780 αποτελεί πηγή έμπνευσης και αντιγραφής των μοτίβων του όσο και γιατί σήμερα μπορεί να μας δώσει μια αμυδρή εικόνα για την εικονογράφηση του Αγίου Νικολάου, που δεν σώζεται πλέον ή δεν είναι πια ορατή στο κοινό³⁵.

Κλείνοντας τη σύντομη αυτή παρουσίαση, υπογραμμίζουμε την αυτονόητη σημασία της αξιοποίησης των αρχειακών πηγών για την τεκμηρίωση της ιστορίας εικονογραφημένων μνημείων, πρακτική που έχει αποδώσει καρπούς για άλλες περιοχές, όπως τα Επτάνησα, δείχνοντάς μας την κατεύθυνση που θα πρέπει να λάβει η έρευνα και για τη γειτονική Πρέβεζα. Ειδικά ως προς τον ναό του Αγίου Αθανασίου, η μέχρι πρότινος έρευνα είχε προσεγγίσει το μνημείο με αποκλειστικά αρχαιολογική οπτική, προσπαθώντας να εξάγει συμπεράσματα από τα στοιχεία που το ίδιο το μνημείο προσέφερε. Θεωρούμε ότι οι αρχειακές πηγές που παρουσιάσαμε ανοίγουν νέους ορίζοντες στους ερευνητές, προκειμένου να επαναξιολογήσουν τα αρχαιολογικά δεδομένα, λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη πλέον τα στοιχεία που καταγράφονται στο συμβόλαιο του 1780.

35. Οι τοιχογραφίες του κυρίως ναού του Αγίου Νικολάου είχαν ήδη καλυφθεί με ασβέστη, όταν το 1914 ο Αλ. Φιλαδελφεύς τον επισκέφθηκε και διαπίστωσε ότι σώζονται μόνο εκείνες του ιερού. Βλ. Φιλαδελφεύς, «Ανασκαφαί Νικοπόλεως», σ. 221. Ωστόσο, και αυτές σήμερα δεν είναι ορατές, καίτοι διασώζονται, καθώς κατά την ανακαίνιση του ναού, τη δεκαετία του 1980, καλύφθηκαν με «νοβοπάν», δηλαδή με ξύλινη επένδυση. Βλ. Ε. Χαλκιά, «Ανασκαφές. Ν. Πρέβεζας. Πρέβεζα. Άγ. Νικόλαος», *Αρχαιολογικό Δελτίο* 42, Χρονικά Β1, (1987), σ. 330-332, ιδιαίτερα τη σ. 331. Πάνω στην επένδυση αυτή φιλοτεχνήθηκαν σύγχρονες αγιογραφίες (προσωπική παρατήρηση). Αξίζει τέλος να σημειωθεί ότι παρόλο που ο Φιλαδελφεύς χρονολογεί τις τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου στον 16^ο ή 17^ο αιώνα, η νεότερη έρευνα έδειξε ότι πρέπει να μετατοπιστεί η χρονολόγησή τους στον 18^ο αιώνα. Βλ. Ιωάννης Π. Χουλιάρης, «Η εντοχία ζωγραφική του 16ου και 17ου αιώνα στην πόλη και την ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας», στο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, Χ. Σταυράκος (επιστ. επιμ.), *Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, τ. Ι, Πρέβεζα 2010, σ. 315-343, ιδίως τις σ. 315-317. Το εδώ παρουσιαζόμενο συμβόλαιο αποδεικνύει ότι η αγιογράφηση του Αγίου Αθανασίου αποτελεί ένα ασφαλές *terminus ante quem* για τη χρονολόγηση των τοιχογραφιών του Αγίου Νικολάου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΚΔΟΣΗ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

Κριτικά σύμβολα:

(): ανάλυση βραχυγραφιών

[]: δυσανάγνωστο κείμενο

< >: προσθήκη του εκδότη

[[]]: οβελιστέα γράμματα

1) Αρχείο Μητροπόλεως Πρεβέζης 104 (102), σ. 6

1779 27 αγβ(ούστου) ε(θος) π(α)λλ(αιόν) πρέβεζα. εκρά<χ>τικά εγώ ο νοτάριος ημέρα τρίτη από τον ¹² εβλαβέστατον παπά κίρ Ιωάνι Γεοργούση δια να πάγο ης την ικίαν του οθεν ¹³ πάραφθας επίγα και ήβρα τον αφτόν ιερέα [] ο ωπήος φανερόνι και λέγι στοί⁴ματικός προς έχι μια διαθήκη πριβάτα καμομένι στους 1777 και βεβεομένη ¹⁵ ηδιοχιρός του η ωπία εβρίσκετε ης χίρας του και επιδί και να στόχισε μίαν ¹⁶ ηπόθεσήν του οπου του ήταν αναγγέα δια να την γράψι, λιπόν μου την εφανέρο¹⁷σε εμέ του νοταρίου την σίμερον οπου παρόν ήτον και η μαρτίρες ο εβλαβέστα¹⁸τος παπά κίρ διμίτρης του μάνθου και κίρ αθανάσης του <πα>παπάνου και αρχίζη ¹⁹ και λέγι ος κάτοθεν: έχι σιναγμένα από τιν εκλίσηαν γροσιά εκατόν ω¹⁰γδοήντα όθεν βάνι και ο αυτός παπα κίρ ιοάνης γρόσια άλα εκατόν ¹¹ ογδοήντα από εδικά του τουκουμέδες πενίντα πέντε και τζεκίνι χρισά δε¹²καφτά τα οπία αφτά τα αφίνη δια μιαν φορα του ης χήρας του αγίου ηκονόμου ζαλογγίτη το¹³ν οπίον τον αφίνη επίτροπον τον άγιον ηκονόμον απάνου ης τα άνοθεν ¹⁴ άσπρα δια να σταθι επιμελητής αντάμος με τους γηούς πατρονατάριους ος καθός τους ¹⁵ φανερόνι και το δεκρέτο της εκλίσιας να έβρουν διδάσκαλον της αγιογρα¹⁶φίας δια να ζογραφίσουν το ναόν του αγίου αθανασίου ης το καλιότερον τρό¹⁷π[[ρ]]ον όπου να ημπορούν πάντα και τα αδέλφια του αυτού ιερέος να ήνε και αυτή ¹⁸ ης την συνβουλήν της εκλίσιας· ακόμι λέγι ο άνοθεν ιερέας γεοργούσης η μεν ¹⁹ και γένι ιερέας ο ανιψίος του ο κόστας πεδί του αδελφού του του χρίστου να αγρικί²⁰τε νικοκίρης και αυτός ης την εκλίσιαν οσάν απατρονατάριος και να πάρη ²¹ γρόσια εκατό από το ναόν του αγίου <α>θανασίου μαζόνοντας και περιλαβένον²²τας ο αυφτός ανιψίος μου επηδί και αφιέροσα αρκετό σόλδι ης την εκλίσιαν του ²³ από το εδικόν μου οσον εζων και δια

τούτο να ημπορί με κάθε ελεφθερίαν να του τα δίδουν ¹²⁴ η μεν και γένη ηερ-
 ρέας· ακόμη λέγι ο άνοθεν γεοργούσις ιερέας πος δίνι και λα¹²⁵βένι ο άνο-
 θεν ηκονόμος από τον αφτόν γεοργούσι άλα γρόσια ογδοήντα τα ¹²⁶ οπία
 του τα έδωσε ης χίρας του και με τα αφτά του εδόθη εξουσίαν του αγίου
 ηκονό¹²⁷μου να του κάμι τα έξοδα αποθανήν εως τον χρόνον ος καλιότερα
 το φανε¹²⁸ρόνι η νότα οπου του έδωσε και τα έχι γραμένα ένα προσ ένα
 το πος έχι να α¹²⁹κολουθίση ακόμη δικιαρίρι δια τον άνοθεν ανιψόν του
 κόστα άμα και λαηκός να μί¹³⁰νη να ημπορί να λαβένι τα άνοθεν γρόσια
 εκατό γένη δε γένη ηερέας να ¹³¹ του τα δίδουν δίχος καμίαν άλην πρόφασι
 επιδί και αυτός αφιέροσε αρκετό ¹³² σόλδι ος άνοθεν· λιπόν θέλι ο άνοθεν
 γεοργούσης το παρόν κοντίκιλον όπου εδιόρισε ¹³³ και εγράφηι ος άνοθεν
 να έχι το στέρεο βέβεο και αμετάτρεπτο ης κάθε αφθει¹³⁴ <ν>τικό κριτίριο
 και βίματι και να αγρικέτε και ένα κορμή με την άνοθεν μελε¹³⁵τιμένη δι-
 αθήκι πριβάτα οπου εβρίσχετε ης χίρας του αυτου ιερέος και μετά ¹³⁶ τον
 θανατόν του θέλι ανιχτί και αυτί και να κιριχτί απάνου ης το λίψανο του
¹³⁷ βεβεόνοντας ηδιοχίρος του της μαρτυρίας τον κάτοθεν.

¹³⁸ ιωάννης ιερεύς γεργούσις βεβεόνο

¹³⁹ δημήτριος ιερεύς μανθο μαρτυρώ

¹⁴⁰ θανάσι του παπαπάνου ύμουν παρών και μαρτοιρώ

Στο περιθώριο:

1789 απριλιού 24. ¹² Ενεφανίσι σομα¹³τικός εν το κάγγελο ¹⁴ εμού Νοτα-
 ρίου και παρόν¹⁵τον αξιόπιστον μαρ¹⁶τίρον ο εβλαβέστατος ¹⁷ παπά κιρ ιω-
 άννης γε¹⁸οργούσης οπίος κό¹⁹βι και ηλιόνι το αντη¹⁰κρως κοντίκηλον ¹¹ γινό-
 μενο 27 αυγούστου ¹² 1779 με το να έλαβε ¹³ όλα εκίνα τα σόλδια ¹⁴ όπου
 διαλαμβάνι το ¹⁵ παρόν κοντίκιλον α¹⁶πό τον αντίκρης η¹⁷κονομον ζαλον-
 γγίτη ¹⁸ και δια τούτο δεν πρεντεντέ¹⁹ρι τήποτης από την ²⁰ σήμερα και
 δια πάντα ²¹ εονίος και ούτος βεβεό²²νι ηδιοχίρος του.

¹²³ ιωάννης ιερεύς ¹²⁴ γεργούσις βεβεό¹²⁵νο

2) Αρχείο Μητροπόλεως Πρεβέζης 104 (102), σ. 93-94

1780 εν μινι μαρτίου 26 ε(θος) π(α)λ(αιον) πρέβεζα. Επαρσιαστικαν σο-
 μα²τικι ενπροσθεν το κανγγέλο εμού νοταριου και μαρτίρων η παρόν³τες
 από το ένα μέρος ο εβλαβέστατος ιερεύς παπα κιρ ιωάννης γε⁴οργούσης και

από το άλλο μέρος ο κιορ αλέξηρος ζογράφος αρτινός και ¹⁵ κατά το παρόν εβρίσκετε εδο ης πρέβεζα τα οπια μερι διλο¹⁶πηρόν ώς κατοθεν επιδι και ο ανοθεν ιερεύς έχι μίαν εκλίσι¹⁷αν οπου ονομάζετε ο άγιος αθανάσσης ης τούτην την χόραν τη¹⁸ν οπίαν την έχι και με ετέρους συντρόφους τον αφτόν ναόν και¹⁹θός ης τα γραματά τους φένοντε· λιπόν επίραν γνόμι όλη η αυ¹⁰τι σηντρό<φοι> οσαν αδελφί του αυτου ναού μαζί με τον άνοθεν ιερέ¹¹α δια να ηστορίσουν τον αφτόν ναών και ηδού οπου εβρέθη και¹²τά το παρόν ο άνοθεν ζογράφος και εισβαστηκαν σηνανφότερου¹³ τους ουτος και πέрни ηπόσχεσην ο άνοθεν αλέξηρος ζογράφος ¹⁴ να αρχινίσι να κάμι τιν ιστορίαν ης τον αφτόν ναών ης της δει¹⁵καπέντε του ερχομένου αγβούστου και πρότων έχι να ακολοθήση και ¹⁶ να ηστορίσι το ταβάνι το όξο από το άγιον βίμα με διάφορες ¹⁷ ηστορίες κατά την τάξην ομήος έχι να ακολουθήσι και τους τίχους ¹⁸ να ηστορίσι εορτές μικρομάρτιρες και μεγαλομάρτιρες ομήος έί¹⁹χι να ακολουθήσι και ν' αγιογραφίσι το γινέκιο ήγγουν απόξο την ²⁰ φάτζα από κάτω από τα καφάσα ηστορίαν την δεφτέρα πα²¹ρουσίαν κατά την τάξην και η μεγαλομάρτιρες οπου έχουν να γένουν ²² ης τους τίχους να ήνε με στεφάνια χρισά καθός εβρίσκοντε και ης ²³ τον αγιον νικόλαον ομήος έχι να ηστορίσι με διαφόρες πογές ²⁴ φίνες και ης την κορφήν του τέ<μ>πλου να κάνι τους προφίτες και από κά²⁵του από τα δεσποτικά ης [[σ]]τες ποδιές να κάνι τους τεσερους εβαγγε²⁶λιστάς και τελιόντας αυτά έχι να αρχινίσι μέσα ης το ηερόν και να ²⁷ ηστορίση το ταβάνι με κολόρο ένα και ομήος και ης τους τίχους έχι ²⁸ να ηστορίση κατά την τάξην του ηερού καθός ήνε και ης τον ²⁹ (σ. 94) [[ν]]άγιον νικόλαον την σίμερον καθός φένουντε όθεν την αφτήν ³⁰ ηστορήαν όπου έχι να στερεόσι ο άνοθεν αλέξηρος ος άνοθεν πέρι³¹νι ηπόσχεσην να κάμη την ιστορίαν με καλήν τέχνη και με ³² καλά κολόρα η σίνε του πρέποντος ης το καλήτερο όπου να ην³³πορι και δια την αφτήν ηστορήαν όπου έχι να τελήση ο άνοθεν ³⁴ αλέξηρος έχη να του δίδη δι<α> την πλερομήν του ηγγούν δια τους κό³⁵πους του και δια ότη κολόρα ήθελε πάνε γρόσια τετρακόσια ³⁶ σαράντα Νο 440 και ετούτα έχι να τα λαβένι ο άνοθεν ζογράφος ³⁷ σε ράτες τέσερες έος να τελιόση την άνοθεν ηστορίαν ης τον αι³⁸φτόν ναόν και τα οπία γρόσα έχι να τα μετράγι ο άνοθεν ηερέ³⁹ας με τους σηντρόφους του· ακόμη εξεκαθαρίζουν όσο ασβέστη ή⁴⁰θελε χριαστή και λινάρι και κερή και ξήνη και κρεβάττη δια να ⁴¹ τελιοθή η αυτί ηστορία απ' αυτά να ήνε ηπώχρεος ο άνοθεν ⁴² ιερέας με τους σηντρόφους του να τα βάνουν αυτή· ούτω επήγησαν ⁴³ καθός τα μερι εισβάστικαν η ωπήη θέλουν να έχι το στεί⁴⁴ρεό βεβεο και αμετατρεπτό ης δεσμον ος ανοθεν ης κάθε ⁴⁵ αφθεντικό κριτιριο και βίματη εως να τεληθή η ηστορήα ⁴⁶ του άνοθεν ναού ης μαρτιρίας και βεβέοσης και ηδε όπου ελαβε ⁴⁷ ο άνοθεν αλέξηρος από τους άνοθεν γρόσια ήκοση Νο 20 δια καπα⁴⁸ρο.

¹⁴⁹ ἀλέξιος ζωγράφος βεβαιώνο

¹⁵⁰ ἰωάννης ἱερεὺς γεοργουσις βεβεόνο

¹⁵¹ νηκολός κονδενκούτζη βεβεονο δηα ὁ¹⁵²νομα του γηοργου φασου επηδῆ
και αυτός ¹⁵³ δεν ὑξέβρη να γ<ρ>άψη.

¹⁵⁴ αθανάσῃως παπαπανως βεβεῶνω

¹⁵⁵ Γιώργος φιλιανός μαρτιρό

¹⁵⁶ ρίζος του ταζήρι μαρτιρῶ

Στο περιθώριο της σ. 93:

1782 25 ιανουαρίου. ¹² Επιδί και ο αντήκρης ¹³ κιο αλέξιος γιογρά¹⁴φος να
ετελιοσε την ¹⁵ φάπρικα ἡγγουν την ¹⁶ ηστορίσι ναού αγίου ¹⁷ αθανασίου ος
φανει¹⁸ρόνι το παρόν κον¹⁹τράτο ὅμος ηδού τορα ¹⁰ φανερόνι ὄτη ἔλαβε ¹¹
την τέλιαν πλερομί ¹² ὄτι αυτός απρετεντέ¹³ριζε από τον ιερέα ¹⁴ <πα>πα-
γεοργούσι και κρά¹⁵ζετε τέλιος πλερομέ¹⁶νος και ευχαριστιμέ¹⁷νος και δεν
πρετεντε¹⁸ρι αλο από την σί¹⁹μερον και δια πάντα ούτε πολί ούτε ολίγο
²⁰ από τον άνοθεν ιει²¹ρέα και αδελφούς ²² βεβεόνοντας ²³ ο κιο αλέξιος.

²⁴ ἀλέξης ζωγράφος βεβαιῶ.